

ji. Ako zaključna poglavlja knjige i ne ulaze u strog interesni krug čitatelja stvarnosne poezije, ona su ipak relevantna za raspravu o žanrovskim mijenama na polju poezije, i to bih imenovala trećim aspektom doprinosa ove knjige, prilogom teoriji lirike. Osloncem na višekomponentni model lirske pjesme austrijskog teoretičara Wenera Wolfa pokazuje se njegova primjenjivost u domaćem kontekstu, napose na primjeru stvarnosne poezije. Usto se još jednom podcrtava mjesto lirike u odnosu na druge rodove: “Prema Wolfu, jedine su konstante lirike tekstualnost i fikcionalnost, što znači da se *lirski tekst supstancijalno ne razlikuje od njemu tradicionalno suprotstavljenih rodova, proznoga (epskoga) i dramskoga*” (173, op.

a.). Ne može se dovoljno naglasiti koliko su baš završna poglavlja knjige instruktivna za bilo kakav razgovor o domaćem stanju metodologije u proučavanju lirike.

Zbog stalozena i nepolemičkog stila izlaganja moglo bi proći posve nezapaženo da autorova čitateljska praksa pripada metodološkoj manjini, no iz toga se nipošto ne može zaključiti da je po svojim metodološkim pretpostavkama i dosljednosti marginalna, upravo suprotno. Knjiga je uzorna i po jasnoći izlaganja, i po argumentacijskoj uvjerljivosti, i po utemeljenosti uvida na teorijski relevantnim izvodima. I u tonu je posve oprečna ovom prikazu.

Andrea Milanko

GIPKI MOSTOVI MEĐU STOLJEĆIMA POSTHUMANIZMA

Miranda Levanat-Peričić, *Avatari posthumanizma*, Zagreb/Zadar: FF-Press – Sveučilište u Zadru, 2024, 355 str.

Velika je sreća što se koncepti poput posthumanizma – koji se na prvi pogled čine kao nešto čiji nam je referent svima intuitivno jasan, no već se na sljedeći otkrivaju kao vrlo zamršeni i eluzivni – ne daju adekvatno objasniti u usputnom razgovoru na hodniku fakulteta, jer domaća bi teorijska

javnost u protivnom ostala bez izvrsne i vrlo aktualne knjige. Naime, kako nam u anegdoti na početku uvodnog poglavlja u *Avatari posthumanizma*, koja se – nimalo očekivano za knjigu tako futurističkog prizvuka – odvija uz stari, polufunkcionalni fotokopirni uređaj, pripovijeda autorica Miranda Levanat-Peričić, upravo takva jedna nemogućnost bila je inicijalni impuls nastanku njezine studije, objavljene 2024. u sklopu čuvene biblioteke “L” Zavoda za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, u suizdavačkom pothvatu zagrebačkog FF-Pressa i Sveučilišta u Zadru.

Bez želje da dovedim u pitanje autentičnost anegdote, tom početnom impul-

su valja ipak dodati nešto više od desetljeća znanstvenoistraživačkog i nastavnog zaokupljanja tematikom posthumanizma, kao i stanovit kontinuitet u odnosu na teme i pristup koji su poznati iz prethodnih faza autoričina rada. Čitatelje desetljeće prije objavljene knjige Levanat-Peričić, *Uvod u teoriju čudovišta* (2014), mnoge stvari iz *Avatara posthumanizma* tako neće iznenaditi. Naime, ne samo da se interes za čudovišta i čudovišno provlači i dobrim dijelom nove knjige nego bi se i čitavu knjigu u određenom smislu moglo nazvati čudovišnom. Nipošto pak u smislu nemušto sklopljene cjeline, jer ustrojstvo knjige postiže finu ravnotežu između povezanosti i relativne neovisnosti svojih sastavnih dijelova; ni u smislu nefunkcionalne baroknosti, ektopičnosti i stilske zgusnutosti diskursa, jer je – suprotno od onog što bi se od teorijske studije moglo očekivati – pisana vrlo pitkim, zanimljivim, mjestimično i vrlo duhovitim diskursom; ni u smislu da "pokazuje" i "opominje", kako se na više mjesta u njoj tumači etimologija riječi *monstrum*, premda bi se svojevrsnih opomena na njezinim stranicama i moglo pronaći. "Čudovišnost" *Avatara* primarno se manifestira time što je riječ o knjizi koja ne samo da se zaokuplja transgresivnim nego i sama vrlo vješto iskoračuje iz različitih okvira očekivanja (tematskih, žanrovskih, stilskih), vrlo umješno analizira i potom spaja naizgled nespojive elemente te, poput čudovišnog u kolektivnim imaginarijima, na vidjelo izvlači slijepu pjege i potisnute elemente kulturnih artefakata s kojima se hvata ukoštac.

Vrlo aktualna problematika posthumanizma – kao, najšire rečeno, šarolike kritičke teorijske refleksije o čovjeku, čovječnosti, ljudskom, njihovoj historijskoj perspektivi, ali i o arbitrarnosti značajki i povlaštene pozicije koje im kao samorazumljive pripisuju

različiti diskursi od prosvjetiteljstva naovamo te o mogućnosti njihova podrijetla i/ili prevladavanja – doista jest središnja preokupacija ove knjige, no eksplicitnoj je teorijskoj raspravi o toj temi posvećena svega petina ukupnog opsega. U ostatku se pak ta problemska jezgra nenametljivo i rizomatično provlači pojedinačnim analizama, služeći im istovremeno kao teorijsko polazište i provodna nit, no pritom ne zagušujući čitanja pojedinačnih predložaka. Raznovrsnost tih predložaka – a ima ih književnih, filmskih i kulturoloških; kroatističkih, anglističkih i rusističkih; suvremenih i drevnih; romaneskinih, poetskih i mitskih itd. – ponajbolje pak pokazuje kako je problematika posthumanizma mnogo šira nego što to njezin uobičajeni tretman u filozofijskim okvirima danas uzima u fokus.

Avatari posthumanizma podijeljeni su tako na dvije (opsegom nejednake) temeljne cjeline, od kojih je prva naslovljena "Uvod u kritički posthumanizam" te donosi već spomenutu jezgrenu teorijsku raspravu o posthumanizmu, dok se druga, "Avatari književnog posthumanizma", bavi različitim "utjelovljenjima" posthumanističkog okupljenim u tri velike podcjeline što se oblikuju oko tematskih čvorišta čudovišta, distopije i heterotopije.

Uvodna studija nije apsolutno pionirska na ovim prostorima, no nedvojbeno je u domaćim okvirima najtemeljitiji, najsvestraniji i stavovima najkonzistentniji pregled tog teorijskog polja, čija proliferacija ne posustaje ni posljednjih desetljeća. Dapače, kritički osvrt koji Levanat-Peričić nudi među reprezentativne predstavnike različitih rakursa na posthumanizam i srodna polja uključuje i dvojicu domaćih autora – Paića (2011, 2021) i Mikulića (2021) – s čijim stavovima ulazi u polemiku. Mikulićevu poziciju tako smatra u širem smislu validnim doprinosom raspravi, bliskom onomu

što R. Braidotti (2013) naziva reaktivnim posthumanizmom, no pritom kritizira i argumentirano odbacuje dvije komplementarne stvari: Mikulićevu reduktivnu kritiku posthumanizma, koji svodi na uskogrudnu averziju prema esencijalizmu i normativnosti tradicionalnog humanizma, te njegovu podjednako reduktivnu obranu humanizma, što šutke prelazi preko već općepoznatih problematičnih strana humanističkog univerzalizma. U istoj kritičkoj vizuri Paić prolazi nešto lošije: autorica mu zamjera pojmovnu zbrku koja nastaje njegovim nerazlikovanjem posthumanizma i transhumanizma, uslijed koje se tim pojmovima čas služi naizmjenično kao sinonimima, čas poseže samo za pojmom posthumanizma, no govoreći o transhumanizmu, a čas nastoji uvesti razliku između tih dvaju pojmova, no pritom ih oba određujući u okvirima onog što je konvencionalno prihvaćeno kao transhumanizam. Paićevu poziciju u pozadini tih konfuznih odnosa Levanat-Perićić u konačnici prokazuje kao nedvojbeno transhumanističku, te slijedom toga kritizira pseudoreligijski intoniranu nekritičku "intenzifikaciju humanizma" karakterističnu za transhumanistički diskurs generalno, kao teorijski, ali i politički problematičan fenomen.

Minucioznost s kojom Levanat-Perićić općenito pristupa raspetljavanju povezanih, no ipak supstancijalno različitih koncepata humanizma, antihumanizma, transhumanizma i posthumanizma – dijametralno suprotna pojmovnim zbrkama koje uočava i podvrgava kritici – osobito je vrijedan doprinos uvodne rasprave *Avatara posthumanizma* ne samo u užem teorijskom smislu nego i s obzirom na društvene i političke implikacije korpusa u pitanju. Naročito se to odnosi na opreku između transhumanizma i posthumanizma, za čije razgraničenje i autorica priznaje da nije uvijek posve stabil-

no i diskretno, no napominje da se stanovite razlike između prototipnih oblika ipak mogu utvrditi, i to prije svega u odnosu na tri problemska čvorišta: s obzirom na odnos prema tehnologiji, ideološke premise i imaginaciju budućnosti.

Za razliku od nekritičke glorifikacije tehnologije kao panaceje svih ljudskih ograničenja i problema u transhumanizmu, naime, posthumanistički diskursi mnogo su oprezniji prema implikacijama tehnološkog razvoja (premda ne nužno tehnofobni!), što dovodi i do tipične sveze transhumanizma i STEM-znanosti te posthumanizma i kritičke humanistike. Analogna je tomu i razlika između transhumanističke hipertrofije čovjeka nasuprot posthumanističkom preispitivanju njegova negativnog utjecaja, odnosno opreka transhumanističkog euforičnog pristajanja uz neoliberalna strujanja nasuprot posthumanističkoj kritici liberalnog humanizma. Razlike u imaginaciji budućnosti pak osobito se dobro vide na književnom terenu i daju se oprimjeriti oprekama između utopijskih projekcija transhumanizma i distopijskih posthumanizma, ili pak onima između znanstvene fantastike i spekulativne fikcije.

Osim s tim temeljnim kategorijalnim razgraničenjima uz koja i sama pristaje, autorica čitatelje upoznaje i s drugim mogućim rakursima i (pot)podjelama (poput tipologije Braidotti koja razlikuje reaktivni, analitički i kritički posthumanizam), pri čemu osobito treba pohvaliti činjenicu da se to povlačenje i raspetljavanje granica ne pretvara u samosvrhovito gomilanje onoga što je Derrida (1990) svojevremeno nazvao "neologizmima, neoizmima, postizmima, paratizmima i drugim malim seizmima", kao ni u inflatorno umnožavanje rigidno artikuliranih pretinaca, već konstantno zadržava svijest o fluidnosti granica i finim nijansama. Također, premda je iz izlaganja

implicitno jasno kojim je pozicijama autorica osobno bliska, njezin kritički pristup dosljedno zadržava dimenziju samokritičnosti, pa tako Levanat-Peričić u svojevrsnom dekonstrukcijskom čitanju ukazuje na slijepe pjege svih teorijskih pozicija koje zahvaća, uključujući i posthumanističku (bilo da se radi o zapadanju u antimodernističke tendencije, o pukom izvrtanju binarnih opreka umjesto njihove dekonstrukcije ili o ustanovljavanju novih povlaštenih subjekata umjesto njihova prevladavanja itd.).

Kritičko hvatanje ukoštac s posthumanizmom i njegovom diskurzivnom okolinom u tekstu Levanat-Peričić konstantno prati i neskrivena politička dimenzija, što pokazuje svijest autorice o aktualnosti i neposrednoj važnosti pitanja kojima se bavi za suvremeno društvo, od koje ne bježi povlačeći se u tobožnju akademsku indiferentnost. Pritom snažni politički impulsi nisu ograničeni tek na uvodnu studiju, nego ga prožimaju u cijelosti, bilo da se javljaju kao implikacije teorijskog okvira i analitičkih zahvata, bilo kao eksplicitnija kritika humanističke potke, ideologija koje su iz nje proizašle te isključenja koje proizvode, a bilo posve eksplicitno, kao duhoviti i lucidni pedagoški "šamari" često prešućivanom prostačkom šovinizmu pomalo zaboravljanih uglednika poput Ivana Aralice, Zlatka Crnkovića ili Đure Vidmarovića.

Povremene duhovite dosjetke i općenita diskurzivna pitkost karakteristične za stil Levanat-Peričić istovremeno pak nipošto ne znače banalnost; *Avatari posthumanizma* nisu samo kondenzat dobrog poznavanja antihumanističkih, transhumanističkih i posthumanističkih teorija, nego ostvaruju i zavidnu razinu interdisciplinarnosti te onaj tip filološke erudicije koji podrazumijeva izvrsno baratanje ne samo književnohistorijskim i književnoteorijskim znanjima nego i općom historijom,

filozofijom, historijskom lingvistikom, etnologijom, kulturologijom i politikom. Opsežni odlomci i fusnote u analizama koje knjiga donosi svjedoče tako o poznavanju klasične filologije, indijske filozofije, patristike, srednjovjekovne, ranonovovjekovne i suvremene historije kako Sredozemlja tako i npr. Velike Britanije ili Amerike, staroengleske etimologije i indijanske fonologije, ovdašnje i svjetske mitologije itd. Raspon tema i registara najbolje dočarava kuriozitet da se u studiji rame uz rame pronalaze fino operacionalizirana objašnjenja kulturoloških i političkih razlika uporabe perzijske i arapske riječi "bog", ali i materijal koji u maniri *Feral Tribuneove* rubrike "Greatest shits" priziva neka neslavna i nasreću zaboravljena lica hrvatskog javnog prostora.

Već iz takvog grubog prikaza jasno je kakav impozantno heterogen materijal *Avatari posthumanizma* objedinjavanju, no čak i više od toga za pohvalu je način na koji se s tom heterogenošću nose. Pojedinačne studije što ih knjiga okuplja nastale su tijekom duljeg razdoblja, s krono-logičkim poretком drukčijim od onog u ukoričenom izdanju. Pa ipak, rezultat nije nezgrapnan brikolaž, već svi sastavni dijelovi – od dviju temeljnih cjelina preko velikih podcjelina pa do manjih poglavlja – funkcioniraju tematski i formalno zaokruženo te s te strane čuvaju stanovitu razinu autonomije, istovremeno se glatko ugrađujući u temeljne provodne niti djela.

Među zanatski impresivnijim i zavisti vrijednim odlikama knjige upravo je prividna lakoća neočekivanih i vrlo gipkih zahvata kojima autorica spaja naizgled nespojive stvari te, radeći na isprva vrlo nesumjerljivom materijalu, izvodi začudne, no vrlo uvjerljive zaključke koji otkrivaju da poveznice među manifestacijama posthumanističkog nadilaze i stoljeća i žanrovske barijere. Već prvo poglavlje druge velike

cjeline knjige tek se manjim dijelom zadržava u vremenski i diskurzivno homogenom prostoru (npr. katalog nadnaravnih bića u Zoranića, Barakovića i Vetranovića), dok u većini analiza gradi mostove između udaljenih prostora i stoljeća, analizirajući npr. figuru Roma od Pelegrinovićeve *Jeđupke* preko spisa Ivana Gorana Kovačića pa do Jergovićeve i Novakove proze XX. i XXI. stoljeća; usporedno čitajući Rabindranatha Tagorea i Vesnu Parun (na pozadini Sokrata!); istražujući holivudske refleksije čudovišta u adaptacijama *Beowulfa* itd.

Nesumnjivo je najilustrativniji primjer neveliko poglavlje posvećeno donestrima – bizarnim mitološkim bićima-poliglottima koja svojom neobičnošću višestruko odudaraju od tipičnog srednjovjekovnog arsenala čudovišta u koji su se smjestili. No više nego tim čovjekoliko-lavolikim bićem koje zna sve jezike svijeta, mami putnike, predstavlja im se kao bliski rođak, zavodi ih jezikom, pojede ih pa oplakuje, čitatelj će ostati zapanjen činjenicom kako konkretno poglavlje bešavno teče koristeći se donestrom kao osovinom, prolazeći u deset stranica od bliskoistočne i staroengleske mitologije preko duge historije kolonijalizma i orijentalizma, britanskog i američkog *melting pota*, američkog osvajanja Zapada (s dva filmološka čitanja i već spomenutom indijanskom fonologijom) pa do recentnih politički i moralno dvojbenih "donestranskih" isprika protagonista Katoličke crkve, izraelsko-palestinskog sukoba ili domaćeg pravosuđa.

Stvari funkcioniraju slično i u ostatku knjige: već sljedeća cjelina, posvećena distopijama, u jednom će od svojih poglavlja proći začudnu putanju od Barakovićeve *Vile Slovinke* s početka XVII. do Mlakićeve distopijske trilogije iz XXI. stoljeća, premostivši analitički umješno jaz od četiri stoljeća problemskim čvorištima putovanja,

ljubavi i ironije. Takvi veliki skokovi i gipka posredovanja u prostoru i vremenu dodatno podcrtavaju paradoksalnost prefiksa *post-* kojom se, kao i svako drugo ne-naivno bavljenje *postističkim* konceptima, i ova studija morala suočiti. Kao rezultat toga pojedini "avatari posthumanizma" prethode dominaciji humanističkog, a naročito prosvjetiteljskog diskursa te pokazuju da – premda imamo osjećaj da upravo sada živimo u vremenu koje je specifično obilježeno posthumanističkom problematikom – ona nije tu od jučer i može se pronaći stoljećima unatrag.

U istoj cjelini zainteresirani će čitatelj naići na još jedan problem djelomično obilježen paradoksalnim temporalnostima, utkan u odlomak posvećen genealoškim kontroverzama glede odnosa znanstvene fantastike, distopijske proze i spekulativne proze. Rješenje koje predlaže, Levanat-Peričić potom i uspješno provjerava na primjerima Tatjane Tolstoj, Josipa Mlakića i Ede Popovića, napuštajući s potonjima komociju hrvatskog kanona te pokazujući da je spremna uhvatiti se ukoštac ne samo s vrlo suvremenim teorijskim temama nego i sa suvremenom književnom produkcijom. A specifični problemi suvremenosti, zajedno s ranijim autoričinim interesima – u konkretnom slučaju onim za postjugoslavensku problematiku – prožimaju i treći, posljednji veliki segment knjige, u kojem koncept heterotopije približava indijski *slum* Sinheina romana *Animalovi ljudi* te različite "gubitnike" navodnog "kraja povijesti" što ga je trijumfalno proglasio dominantni ideološki diskurs postsocijalističke stvarnosti i na ovim prostorima.

Pritom je iznimno važno istaknuti da se u potonjem slučaju, baš kao i u svim ranijim premošćivanjima jazova među stoljećima i diskursima, analize ne svode na puko uparivanje analogija na tematskoj

razini. *Avatari posthumanizma*, nasreću, nisu jedna od onih studija kakvima se u velikom broju odlikuje suvremena teorijska produkcija, a u kojima se u ogrtaču recentne akademske mode skriva regresija na najbanalniju tematsku kritiku. Levanat-Peričić avatare posthumanizma – književne, filmske, kulturološke i ine – redovito analizira višerazinski, ne zaustavljajući se na tematskom, već mu pridružujući i stilsko i formalno (u smislu strukturne organizacije artefakta) te pokazujući naglašen interes za problematiku polifonije diskursa. Iz analitičke perspektive *Avatara posthumanizma* jezik nije transparentan medij, stil nije puki ukras, pripovjedna strategija i odabrani model zapleta nisu efemernost, a analiza posthumanizma ne svodi se na prolazak tekstem i zaokruživanje tipičnih posthumanističkih motiva. Studije okupljene u knjizi u pravilu poštuju literarnost literarnog teksta, odnosno materijalnost i slojevitost svakog diskursa, ne koristeći se njime tek kao poligonom za demonstraciju teorijskih zasada.

Zbog svega toga *Avatari posthumanizma* Levanat-Peričić mnogo su više od

vrlo dobre i informativne studije o posthumanizmu, iako su nedvojbeno i to. Zbog problemske jezgre i naročito uvodne studije ova će knjiga sasvim sigurno postati obvezna lektira svima koji se na ovaj ili onaj način bave posthumanističkom problematikom, a s obzirom na relevantnost te teme u trenutku u kojem živimo – tih će čitatelja biti sve više. Međutim, osim što izvrsno adresiraju brojne izazove koji stoje pred suvremenom humanistikom na tom polju, *Avatari posthumanizma* potencijalno su zanimljivo štivo i istraživačima starije i novije hrvatske književnosti, anglistima, rusistima, svima koji se bave konceptima čudovišta i čudovišnog, postkolonijalnom teorijom, teorijom fantastike i znanstvene fantastike, spekulativnom, utopijskom i distopijskom prozom, kao i onima koji se bave posttranzicijskom ili postsocijalističkom historijom.

Malo toga, doduše, koristit će vam u usputnom razgovoru uz fotokopirni uređaj, no čak i uz tu manjkavost – Vennov dijagram potencijalne publike ipak je zavidan.

Zvonimir Glavaš